

Stadens
odlare

Stadens
odlare

FATABUREN 2003

Stadens odlare

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2003

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat höga kunskapsmässiga ambitioner med syftet att nå en stor publik.

Från början har årsboken varit en förbindelselänk till stöd- och vänföreningar och idag är den också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna.

Museernas verksamhetsberättelser trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Fataburen 2003
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

©Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Christina Westergren
Bildredaktör och fotograf Marie Andersson, fotografier ©Skansen om inte annat anges
Idé Mats Janson och Leif Thorin
Redaktionellt arbete Mats Janson och Berit Nordin
Engelsk text, översättning/språkgranskning Ewa Johansson, Idiom Translations
Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon
Omslagsbilder Marie Andersson ©Skansen och Gatu- och fastighetskontorets arkiv i Stockholm
För- och eftersättsblad foto Birgit Brånvall
Tryckt hos Fälb & Hässler, Värnamo 2003
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 490 8

Koloniträdgårdsrörelsen i Stockholm – dess förutsättningar och uppkomst vid 1900-talets början

Under de senaste åren har man kunnat märka ett stadigt ökande intresse för trädgårdar och inte minst odling i den egna täppan. För dem som inte har egen trädgård kan det naturligtvis vara svårt att realisera drömmen om att skörda det man själv har odlat, men tack vare de många koloniområden som finns i Stockholm med omnejd är detta ändå verklighet för en hel del människor. Koloniträdgårdarna är emellertid ingen ny företeelse, de har nu en hundraårig historia bakom sig. Men vilket ursprung har de och varför tillkom de? För att finna svaret måste man förflytta sig till Stockholm vid sekelskiftet 1900.

Stockholm genomgick under 1800-talets senare decennier en omvälvande utveckling. Från 1800-talets mitt steg invånarantalet mycket kraftigt, främst till följd av ökad inflyttning. Den så kallade Lindhagenplanen som hade presenterats 1866, och som fastställdes slutgiltigt omkring 1880, låg till

CATHARINA NOLIN

är fil.dr i konstvetenskap och specialiserad på trädgårdshistoria. Hon disputerade 1999 på avhandlingen *Till stadsbornas nytta och förlustande. Den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*. Hon har medverkat i ett flertal bokverk, bl.a. i Signums svenska konsthistoria där hon skrivit avsnitten om trädgårdskonst från tidigt 1800-tal till 1900-talets mitt. Catharina Nolin forskar för närvarande om svensk trädgårdskonst under 1900-talets första decennier.

grund för en utbyggnad av stadens malmar med nya bostadshus, gator och öppna platser samt ett flertal offentliga parker. De tidigare förhållandevis lantliga och glest bebyggda malarna förvandlades kring 1900 till tätbebyggda bostadskvarter med ett regelbundet gatunät. Tack vare de nyanlagda parkerna hade stockholmarna ändå möjlighet att tillbringa sin lediga tid i en grönskande miljö.

Parkerna låg i flera fall i direkt anslutning till bostadshusen, vilket hade varit ett av syftena med den nya stadsplanen. På Södermalm gäller detta särskilt Vitabergsparken, medan Tantolunden till en början låg mera skild från bebyggelsen. Kronobergsparken på Kungsholmen, liksom Tegnérkunden och Vanadislunden på Norrmalm, kom likaså helt att omges av bostadshus. Ytterligare en park – Vasaparken på Norrmalm – anlades främst som skolbarnens lek- och idrottsplats. Tillkomsten av de nya parkerna i Stockholm utgjorde kulmen på en stadsutveckling som varit i stadigt växande sedan 1800-talets första decennier. Trots dessa omfattande satsningar var Stockholm vid sekelskiftet en stad där man ännu inte hade löst alla problem rörande hygien, renhållning och goda bostäder.

Anna Lindhagen och koloniträdgårdsrörelsen i Stockholm

I den stad som utvecklades och förändrades kring förra sekelskiftet framträder Anna Lindhagen (1870–1941) som en betydelsefull person. Anna Lindhagen var som dotter till Albert Lindhagen och syster till Carl Lindhagen samt inte minst genom sitt eget arbete väl förankrad i Stockholms politiska liv. Hon var barnavårdsinspektör i Stockholm 1902–25, ledamot

Anna Lindhagen i sitt arbetsrum. Foto i Nordiska museets arkiv från Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

i Stockholms stadsfullmäktige 1911–23 och ledamot av stadsplanenämnden och skönhetsrådet från 1921. Hon anslöt sig tidigt till socialismen och var mycket angelägen om att förbättra de sämst ställdas villkor i samhället. Under åren 1911 till 1916 var hon redaktör för den socialdemokratiska kvinnotidningen Morgonbris. Hon var särskilt engagerad i Stockholms bebyggelseutveckling och värnade om stadens natur- och kulturvärden. Vid tillkomsten av Vitabergsparken kämpade hon för att delar av den äldre bebyggelsen, som enligt planerna skulle rivas för att ge plats åt parken, istället skulle bevaras, vilket gav resultat. Denna bebyggelse tillmäts idag stort kulturhistoriskt värde. Hennes strävan att bevara natur- och kulturhistoriskt värdefulla delar i staden var en del i hennes uppfattning att även de sämst ställda skulle ges möjlighet att vistas i en vacker och välplanerad miljö.

Anna Lindhagen hade också ett stort inflytande över tillkomsten av Stockholms första koloniträdgårdsområden. Av avgörande betydelse för hennes initiativ till koloniträdgårdar var ett besök i Köpenhamn 1903 då hon fick se några av de koloniområden som hade anlagts i den danska huvudstaden. Detta gjorde ett mycket djupt intryck på henne och hon reste hem fast besluten att driva igenom något liknande i Stockholm. Väl hemkommen upptäckte hon att de första trevande stegen mot koloniträdgårdar redan hade tagits. På Kungsholmen och Södermalm hade några privatpersoner av enskilda markägare hyrt mindre lotter för odling av rotfrukter och grönsaker. Hon fick också klart för sig att koloniområden hade anlagts i andra delar av landet, däribland i Landskrona och Malmö. Då företeelsen redan hade fått ett visst fäste i Sverige menade hon att det borde vara lättare att driva igenom den i

större skala. Följande år lyckades hon arrendera ett stycke mark av Kungl. Djurgårdsförvaltningen på Norra Djurgården där hon lät anlägga sitt första koloniområde, kallat Värtans koloniområde. Samma år tillkom koloniområdet Fredhäll i Stadshagen och strax därefter, 1905, Söderbrunns koloniområde, även det beläget på Norra Djurgården. Dessa första områden anlades med koloniområdet »Frem« i Köpenhamn som förebild. Därmed fanns incitamentet till en koloniträdgårdsrörelse.

Fredhälls koloniområde. Flygfoto från Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Anna Lindhagen skrev under 1900-talets första decennier flera artiklar och böcker rörande koloniträdgårdar. Budskapet låg tydligt fast redan i den första artikeln som publicerades 1904, de därefter följande texterna är enbart kortare eller längre varianter av denna. Hennes tankar fick större spridning genom hennes författande och hon hade utan tvekan stor betydelse för koloniträdgårdsrörelsens spridande i övriga landet, även om en del områden redan hade anlagts framför allt i södra Sverige. I Anna Lindhagens skrifter framträder tydligt bilden av staden som en vistelseort med skadlig inverkan på människan, både själsligen och kroppsligen. Hon kritiserar stenstaden med dess många hyreskaserner och förespråkar trädgårdsstaden som höll på att etableras i Sverige vid 1900-talets början. Relationen till egnahemsområdena och trädgårdsstäderna är alltså tydlig.

I hennes texter finns en vurm för naturen och hembygden som hon hade gemensam med många andra vid denna tid, liksom referenser till friluftsrörelsen som från 1890-talet växte sig allt starkare. Från samma tid började synen på naturen alltmer förändras. Den orörda svenska skogen och hagmarken lyftes fram som lämpliga utflyktsmål men även som ett ideal när det gällde parkanläggning. De nya Stockholmsparkerna hade också anlagts i enlighet med detta ideal. Nödvändigheten av sol, ljus och frisk luft betonades allt mer. Insikten om betydelsen av ett aktivt friluftsliv och barnens behov av lek och idrott resulterade bland annat i att lekplatser anlades i de offentliga parkerna. Dessa tankegångar finns även i Anna Lindhagens författarskap.

Anna Lindhagens ideologiska tankegoods rörande koloniträdgårdarna kan med fördel jämföras med resonemanget

Foto Mark Markefelt,
Nordiska museets arkiv.

kring de offentliga parkerna. De skäl hon lyfte fram rörande koloniområdena ligger mycket nära dem man sedan 1800-talets mitt hade framfört angående fördelarna med de offentliga parkerna. Varken tankarna eller målet för tankarna – arbetarna med deras familjer – var sålunda helt nya vid denna tid, enbart vägen att uppnå målen var ny. De uppfostrande och

Frisk luft, arbetsglädje och familjegemenskap, tillgång till bär, frukt och grönsaker och lekplatser för stadens barn. Kolonilotten ansågs förena många goda ändamål. Bergshamra koloniområde 1927. Foto i Nordiska museets arkiv från Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

folkbildande dragen i hennes åsikter är tydliga, men detta är inte specifikt för henne, utan det var överhuvudtaget framträdande i de borgerliga kretsarna vid denna tid.

Anna Lindhagen menade att kolonilotten med lusthuset kunde bli en ersättning för det lantställe mindre bemedlade inte hade råd med. Kolonilotterna skulle erbjuda dem som bodde i trånga och osunda bostäder tillgång till frisk luft samtidigt som arbetet på lotten var en lämplig sysselsättning som också gav omväxling till det enformiga och tunga arbetet i fabriken. Här skulle stadsborna kunna vistas i en hälsosam mil-

En inbjudande sittplats
för avkoppling och
samvaro.

jö, samtidigt som odling av frukt, bär och grönsaker var ekonomiskt lönsamt för familjehushållet och gav tillgång till god och nyttig mat. Anna Lindhagen påpekade även att kolonilotten var en företeelse som familjemedlemmarna kunde samlas kring för gemensamt arbete och vila, vilket därigenom skulle öka familjesammanhållningen. Vistelsen i och arbetet på kolonilotten skulle skänka dess innehavare glädje och barnen skulle få en bättre lekplats än vad stadens gator och gårdar kunde erbjuda. Hon framhöll att det var en plats där man var sin egen herre, men också något som kunde utöva starkare dragningskraft på mannen i familjen än stadens krogar. Kolonilotten skulle sålunda bidra till att minska alkoholkonsumtionen. Allt detta skulle i förlängningen ge skötsamma och flitiga medborgare.

Enligt Anna Lindhagen var det viktigt att kolonilotten inte enbart utgjordes av en nyttoträdgård – den skulle i lika hög grad vara till lyst, gärna med sittplats och en berså, eller allra helst ett litet lusthus. Koloniträdgårdarna skulle inte enbart tillfredsställa de ekonomiska och hälsosamma behoven eller bilda samlingspunkter för de enskilda familjerna. I koloniorådena borde även finnas gemensamma lekplatser för barnen, liksom en samlingsplats för de vuxna, till exempel för mid-sommarfirande.

Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm

Anna Lindhagen hade otvivelaktigt betydelse för koloniträdgårdsrörelsens spridande, men när det gäller dess uppkomst och utveckling i Stockholm var hon inte ensam, utan en del i en mindre grupp med likartad bakgrund som inom olika om-

råden agerade i frågan. Den vid sidan av Anna Lindhagen mest framträdande personen var Anna Åbergsson (1875–1937), som hade samma borgerliga bakgrund som Anna Lindhagen och som drevs av samma ideal. Hennes politiska åskådning var liberal, och liksom Anna Lindhagen var hon ogift och yrkesarbetande.

Anna Lindhagen och Anna Åbergsson var alltså de drivande i koloniträdgårdsfrågan, men de hade vid 1900-talets början inget reellt politiskt inflytande, de satt till exempel inte i Stockholms stadsfullmäktige, där tillträdde Anna Lindhagen först 1911. Men det fanns andra som kunde agera i deras ställe. I november 1904 lämnade litteraturhistorikern och professorn i estetik Karl Warburg (1852–1918) och socialpolitikern GH von Koch (1872–1948) en motion till Stockholms stadsfullmäktige angående upplåtande av mark till koloniträdgårdar. Warburg och von Koch kände Anna Lindhagen och deras motion hade en direkt koppling till hennes strävanden att anlägga koloniträdgårdar. GH von Koch var liksom Anna Lindhagen synnerligen engagerad i arbetarnas sociala förhållanden. Han tog aktiv del i bildandet av bland annat Kooperativa förbundet 1899, Folkbildningsförbundet 1903 och Centralförbundet för socialt arbete, även det bildat 1903. Han var även engagerad i egnahems- och bostadsfrågan samt i nykterhetsrörelsen. 1901 började han ge ut Social tidskrift, i vilken Anna Lindhagens första artikel om koloniträdgårdar för övrigt publicerades 1904.

GH von Koch ansåg – i likhet med Anna Lindhagen – att koloniträdgårdar hade ytterst stor betydelse, inte enbart som allmän förströelse, utan i högsta grad även i ekonomiskt hänseende. Han menade därför att huvudstaden borde gå i spet-

sen för en utveckling av koloniträdgårdsrörelsen. GH von Koch hade kort sagt ett starkt filantropiskt engagemang. Även Karl Warburg hade ett socialt och folkbildande engagemang, han verkade bland annat för att Stockholm skulle få ett stadsbibliotek. Det är typiskt för tiden kring sekelskiftet 1900 att en grupp privilegierade män och kvinnor ur ett högre borg-erligt skikt engagerade sig för dem som hade det sämst ställt.

I februari 1906, drygt ett år efter att von Koch och Warburg lämnat motionen, beslutade stadsfullmäktige, sedan ärendet förberetts av drätselnämndens första avdelning, att staden skulle upplåta lämplig mark till detta som man tyckte

Erikdalslundens koloni-
område vid Årstaviken i
Stockholm 1913. Foto i
Nordiska museets arkiv
från Gatu- och fastighets-
kontoret i Stockholm.

lovvärda syfte. Beslutet föregicks av en omfattande diskussion i vilken ett tiotal av stadsfullmäktiges ledamöter deltog. Samtliga ledamöter som deltog i överläggningarna var överens om det behjärtansvärda och angelägna i förslaget. Några av dem ansåg till och med att staden inte enbart skulle ställa mark till förfogande, utan även borde lämna ekonomiskt bidrag till områdenas ordnande. Detta avslogs emellertid. Drätselnämnden påpekade dock att det var väsentligt att arrendavgifterna sattes lågt, så att koloniområdena skulle kunna utnyttjas av alla. De platser som diskuterades var Eriksdalslunden på Södermalm, ett område i Enskede samt ett område på Kungsholmen.

Förutsättningen för stadens engagemang i frågan var att marken arrenderades ut till några personer eller en sammanlutning som i sin tur ansvarade för utarrenderingen av de enskilda lotterna. Anna Lindhagen, Anna Åbergsson och de andra initiativtagarna var väl förberedda. Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm hade på deras initiativ bildats i januari samma år, sedan man fått besked om att drätselnämnden skulle föreslå stadsfullmäktige att bifalla motionen. Genom anläggandet av koloniträdgårdsområden hoppades föreningen kunna sprida intresset för trädgårdsodling i vidare kretsar samt skapa förutsättningar för ökad självhushållning.

Till föreningens stiftande medlemmar hörde – förutom Anna Lindhagen, Anna Åbergsson och Karl Warburg – även arkitekten Lars Israel Wahlman (1870–1952) och trädgårdsmästaren Sigrid Hård af Segerstad. Efter något år tillkom trädgårdsarkitekten Enoch Cederpalm (1867–1938) och Stig Milles (1879–1970), en av sportstugerörelsens pionjärer. I föreningen fanns sålunda representanter för flera intresse-

och yrkesområden och tillsammans täckte de in nästan all kunskap som kunde behövas för att koloniträdgårdarna med lusthusen skulle kunna ordnas och skötas på ett så ändamålsenligt sätt som möjligt. Lars Israel Wahlman var en av de arkitekter som vid 1900-talets början engagerade sig i anläggandet av trädgårdar, både vid privatbostäder och för offentligheten. Det var alltså ett litet och väl sammanflätat nätverk med förgreningar åt många håll i samhället som engagerade sig i koloniträdgårdsfrågan.

Under de första åren ansvarade föreningen för fyra koloniträdgårdsområden med omkring 600 lotter. Dessa var Eriksdalslunden och Barnängen på Södermalm, vilka båda anlades 1906, samt de av Anna Lindhagen tidigare anlagda Fredhäll i Stadshagen och Söderbrunn på Norra Djurgården. Eriksdalslunden vid Årstaviken på Södermalm hade ur odlingssynpunkt ett synnerligen lämpligt läge i en södersluttning. Anna Lindhagen värnade särskilt mycket om detta förhållandevis orörda område som framför allt var bevuxet med pilar och slån, det lämnades därför delvis obebyggt. Delar av marken hade tidigare använts för tobaksodling, dess duglighet för odling var sålunda bekant sedan tidigare. Även delar av koloniområdet Barnängen, beläget nedanför Vita bergen och invid Hammarby sjö, hade tidigare använts för odling. Föreningen arrenderade i båda fallen marken av Stockholms stad.

Antalet koloniområden ökade från år till år. I Tanto på Södermalm, strax intill Eriksdalslunden, anlades under första världskriget flera koloniområden. Statens järnvägar ägde delar av marken och bland dem som hade kolonilotter fanns en del järnvägsanställda, men även anställda vid spårvägen. Dessa koloniområden finns alla kvar, men har beroende på järn-

Vy över Dalens koloniområde söder om Stockholm 1927. Området inhägnas av staket med vackert formade grindar. Lägg märke till de många flaggstängerna på kolonilotterna. Foto i Nordiska museets arkiv från Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

vägens expansion och annan bebyggelse vid flera tillfällen minskats i omfång.

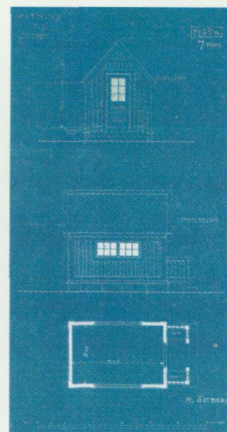
Koloniområdena blev snabbt mycket populära och när det inte längre gick att hitta lämplig mark innanför tullarna började föreningen söka efter mark längre bort från Stockholms innerstad. Alvik och Stora Mossen i Bromma samt Dalen i Enskede var de stadsdelar dit man först sökte sig. Här anlades flera koloniområden under 1910-talet. Dessa områden låg en bra bit från staden, men för koloniområdet i Stora Mossen underlättades transporter av spårvägen. Därefter följde bland annat Stugan och Ensta-Sundsborg (även kallat Diane-lund) samt Svedmyra, samtliga tillkomna under 1910-talets sista år. Alla dessa koloniområden anlades på Stockholms

lantegendomar, dvs. mark som köpts in från privatpersoner för att kunna möjliggöra stadens expansion. De första områdena kunde uppföras tack vare lån från bland andra prins Eugen, Betty och Karl Warburg samt konstnären Eva Bonnier. Dessa personer bidrog även fortsättningsvis med medel till föreningens verksamhet. För de områden som tillkom under 1910-talet lånade staden ut pengar på förmånliga villkor.

Utformningen av koloniområdena med dess lotter och lusthus

Föreningen såg gärna att kolonisterna uppförde lusthus på lotterna, men för att skapa enhetlighet inom områdena skulle dessa byggas efter särskilda ritningar som kunde rekvideras från föreningen för en mindre summa. Det var likaså med avsikt att bevara så mycket orörd natur som möjligt. Anna Lindhagen praktiserade detta system redan vid de första områden som hon själv ansvarade för, och detta vidmakthölls senare av Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm. Flera arkitekter anlätades för att göra typritningar till lusthusen. Till de första hörde Lars Israel Wahlman och Ragnar Östberg, som gjorde upp ritningar redan 1903.

Lars Israel Wahlman gjorde åtminstone fyra olika förslag till lusthus. Byggnaderna skulle enligt ritningarna göras mycket enkla till konstruktionen och tänktes med spaljeer för att kläs in med klängväxter. Ville man ha dem mer stabila kunde de invändigt täckas med bräder eller segelduk. Lusthusen bestod i princip av ett öppet rum med sittbänkar och ett utrymme för trädgårdsredskap, men det är mycket detaljer och få raka linjer. Till formen är de fantasifulla och okon-

Ritning av Ragnar Östberg från Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

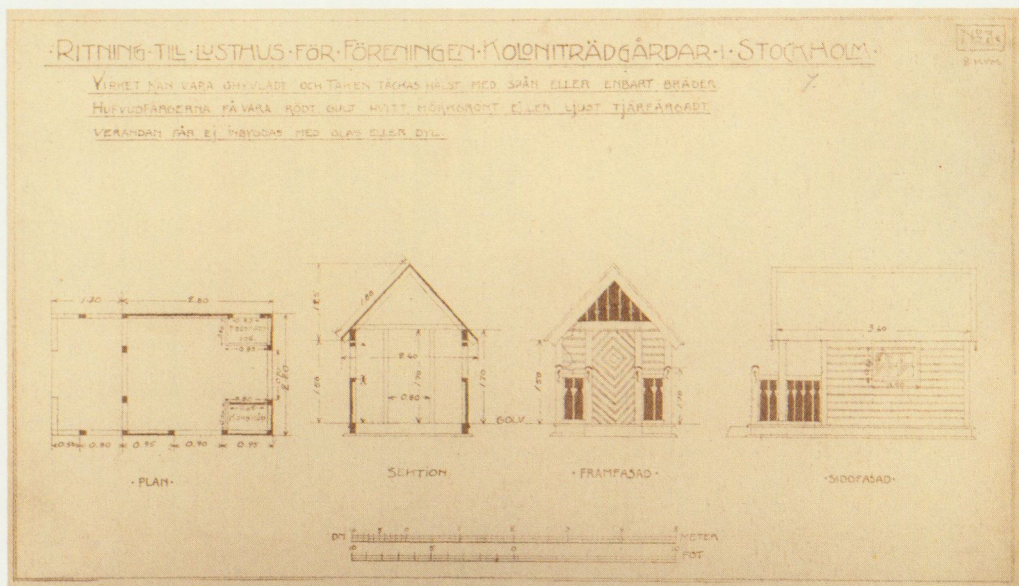
ventionella. För den ovane lusthusbyggaren kan det dock inte ha varit helt enkelt att följa Wahlmans ritningar. Det är också svårt att säga om några lusthus uppfördes efter hans ritningar, särskilt som det inte fanns någon möjlighet till övernattning i dem. Husen var förgängliga till karaktären, det är därför också mycket möjligt att de – i den mån de uppfördes – efter bara några få år revs eller byggdes om. För privatbostäder och offentliga parker kom Wahlman senare att rita ett flertal mindre hus som klart erinrar om hans ritningar till dessa lusthus, så även om hans typritningar inte spreds i någon större omfattning levde idén vidare. Ragnar Östbergs lusthus var kraftigare och framstår i formen som miniatyrer av tidens villabyggnader. De har färre detaljer än Wahlmans och de raka formerna överväger, vilket möjligen kan ha gjort Östbergs ritningar enklare att följa. Östberg ritade även en del andra byggnader, däribland en redskapsbod med regnskydd som 1904 uppfördes vid koloniområdet i Värtan.

I takt med att föreningen fann sin form och fick en fastare organisation ökade utbudet av ritningar. 1909 kunde föreningen erbjuda kolonisterna tre olika ritningar, 1916 fanns ett femtontal ritningar att välja mellan. Förutom Ragnar Östberg och Lars Israel Wahlman bidrog Eugèn Nielsen, Ture Ryberg, Einar Larsson och Axel Forssén med ritningar. Anna Lindhagen och Anna Åbergsson gjorde också ett par olika ritningsförslag. Lusthusen varierade i storlek från drygt fem kvadratmeter upp till fjorton kvadratmeter. I koloniområdena innanför tullarna var lusthusens storlek begränsad till sex till åtta kvadratmeter. På kolonilotterna utanför stadens centrala delar, som i Bromma och Enskede, tilläts något större byggnader. De kunde göras ända upp till fjorton kvadratme-

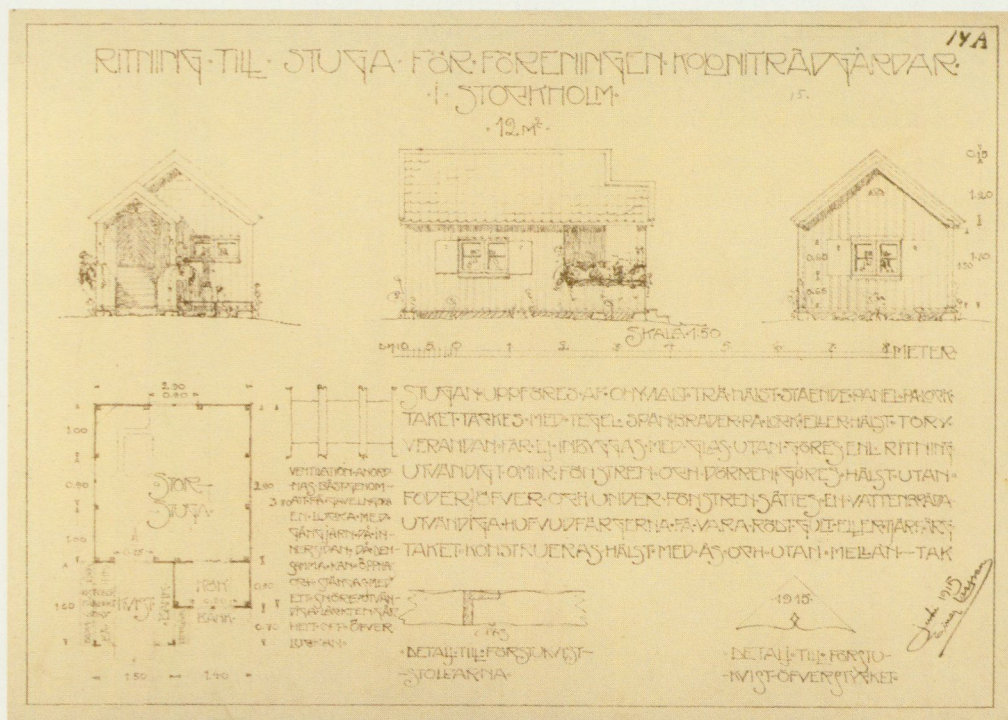
ter, varav omkring tolv fick vara täckta, medan resterande yta var avsedd till förstukvist eller veranda. Ett skäl till att man tillät större lusthus utanför staden var att dessa kom att användas som sommarstugor och då krävdes det något större yta för att en familj skulle kunna övernatta i dem. De större lusthusen innehöll vanligen ett rum och en särskild köksdel. Koloniträdgårdsrörelsen utvecklades ungefär samtidigt med sportstugerörelsen, det finns även stora likheter i hur kolonistugan och sportstugan utformades.

Enligt föreningens rekommendationer borde husen helst uppföras av ohyvlade bräder och målas i rött, vitt, gult, mörkgrönt eller med tjära. Taken skulle täckas med spån, bräder eller rött tegel. Verandorna eller förstukvistarna fick inte gla-

Lusthusen varierade i storlek och utbudet av ritningar ökade efter hand. Osignerad ritning från Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

sas in. För varje område fanns en särskild ingenjör eller arkitekt som skulle ge kolonisterna råd vid byggnadernas uppförande. Vid Söderbrunn och Värtan på Norra Djurgården var det inte tillåtet att uppföra lusthus, här fanns istället gemen-

Ritning om 12 m² upprättad av Einar Larson 1915. Ritningen visar stugan från olika sidor samt i plan. Av texten framgår också i vilket material stugan skulle uppföras och i vilka färger den borde målas. Ritning från Gat- och fastighetskontoret i Stockholm.

samma redskapsskjul och regnskydd. Redskapsskjulen hade dessutom utrustats med särskilda avdelningar för tillagning av mat. I Söderbrunns koloniområde iordningställdes i en skogsduge även en plats med ett trettiotal bord med stolar.

Vanligtvis gjordes en övergripande plan till respektive koloniträdgårdsområde inför dess tillkomst. Planerna ansågs betydelsefulla som ett led i att skapa enhetliga områden och för att motverka en kåkstadskaraktär. De bjuder inte på någon större variation, men kan med fördel jämföras med de stadsplaner som upprättades för de samtida egnahemsområdena, även om de var betydligt mindre till ytan än dessa. Några säkra uppgifter om vilka som utarbetade planerna finns inte, men några gjordes av de arkitekter föreningen anlidade för att rita lusthusen, andra av trädgårdsarkitekten Enoch Cederpalm.

Särskilt Anna Lindhagen var, som redan nämnts, också angelägen om att de koloniområden som hade en naturskön belägenhet i så ringa grad som möjligt skulle inkräkta på den omgivande naturen. I de äldsta områdena låg husen därför förhållandevis glest och omgivningen närmast lotterna lämnades relativt obearbetad. Koloniområdena var vanligen inhägnade med spjälstaket och husen placerades oftast på rad utefter de vägar som ledde genom området. Kolonilotterna varierade i storlek från 200 till 350 kvadratmeter. Deras övergripande utseende kunde skifta mellan koloniområdena, men ett vanligt mönster är att lotten delas i två hälfter av en gång som leder från grinden och upp till huset. Blomplanteringarna lades vanligen invid eller framför huset medan odlingarna bredde ut sig bakom huset. I Eriksdalslunden var variationen större, där skilde sig lusthusens inplacering på

Kål, en viktig
köksväxt.

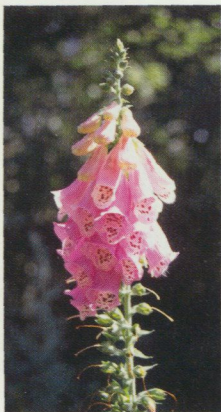
tomterna. I några områden – däribland Stora Mossen – ingick i enlighet med Anna Lindhagens idéer en allmän samlingsplats. Tillgången till vatten var naturligtvis av avgörande betydelse för att odlingen skulle bli framgångsrik, föreningen tillsåg därför vanligtvis att vatten drogs in i områdena, aningen på egen bekostnad eller genom stadens försorg.

Fram till 1915 anlades ett tiotal koloniområden. Från detta år och fram till 1920 tillkom ett mycket stort antal. Detta kan inte enbart förklaras med att föreningen hade lyckats sprida sitt budskap, utan det ska framför allt förklaras med första världskrigets utbrott och den stora matbrist som följde i dess spår. Det fanns helt enkelt ett betydligt större behov än under 1900-talets första år att vara självförsörjande med frukt och grönsaker, vilket ledde till ett ökat odlande. Ett återkommande problem för föreningen och de enskilda lottinnehavarna, i såväl Stockholm som övriga landet, var att arrendekontrakten gällde under en relativt kort tidsrymd. Detta skapade oro bland kolonisterna och gjorde det svårt att planera för en långsiktigare verksamhet. Problemet uppmärksammades redan 1910 av föreningen och lantegendomsnämnden, som framhöll att flera områden borde tas in i stadsplanen för att deras framtid därigenom skulle säkras.

Kostnaderna för att hyra en kolonilott varierade, men var i första hand beroende av dess storlek och tillgången på vatten. 1907 var arrendavgiften 5 öre per kvadratmeter och år. För en kolonilott på 200 kvadratmeter innebar det tio kronor om året. Därtill kom 75 öre om året för vattnet om sådant var indraget. Till detta ska läggas kostnaderna för att uppföra lusthuset, inklusive 25 öre för ritningen, samt kostnaderna för inköp av fröer och växter. Sammantaget kunde utgifterna

Tillgång på vatten var
avgörande för en fram-
gångsrik odling. Trane-
berg 1927. Foto i Nor-
diska museets arkiv från
Gatu- och fastighets-
kontoret i Stockholm.

Digitalis.

under de första åren sålunda bli ganska stora, men hyreskostnaden kunde för den flitiga lottinnehavaren tjänas in på det som odlades. Anna Lindhagen och Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm tänkte sig att koloniträdgårdarna skulle ge de sämst ställda i samhället en drägligare tillvaro. Bland innehavarna till kolonilotterna fanns många arbetare, men även hantverkare och lägre tjänstemän. De allra fattigaste, som enligt Lindhagen bäst skulle behöva kolonilotterna, var däremot mycket sällan innehavare av koloniträdgårdar. De kunde helt enkelt inte avvara de pengar som behövdes för att hyra en kolonilott och skaffa fröer med mera. Dessutom behövde man kunna avsätta tid för att ta sig till lotten, särskilt om den låg utanför staden, samt för att sköta den.

Tillvaron i koloniträdgården var hårt reglerad. Ett särskilt kontrakt upprättades mellan varje lottinnehavare och Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm. Den som inte rättade sig efter föreningens föreskrifter kunde bli uppsagd. Innehavarna av kolonilotter protesterade ofta mot föreningens bestämmelser. Vanligtvis bildades lokalföreningar vid varje koloniområde, genom dessa försökte de öka sitt inflytande gentemot Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm. Oftast fick de ändå rätta sig efter uppställda reglementen. Trots bestämmelserna fanns det utrymme för individualitet och inget koloniområde var egentligen det andra likt. Lusthusen varierade i storlek och färg, liksom det som odlades. Till de vanligaste prydnaderna hörde flaggstänger, andra delar som utformades dekorativt och individuellt var grindarna till lotterna.

Till det som odlades hörde i första hand rotfrukter och grönsaker samt fruktträd och bärbuskar, men även blommor.

Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm såg gärna att lottinnehavarna uppförde lusthus på tomterna och för att uppmuntra detta delade man ut fruktträd gratis. Här är det fruktträdsutdelning i Dalens koloniområde vid 1900-talets början. Foto i Nordiska museets arkiv från Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Det fanns dock vissa restriktioner även när det gällde odlingen. Kolonilotterna fick inte planteras med enbart ett växtslag, till exempel potatis, de skulle innehålla viss variation. Föreningen var angelägen om att koloninnehavarna skulle uppföra lusthus på lotterna – de som gjorde detta belönades därför med ett fruktträd – för att därigenom kunna uppfylla en punkt i kontraktet som sa att den som uppförde ett lusthus

Fallfrukt år 2000. Foto Birgit Brånvall.

också skulle plantera ett fruktträd eller en större buske.

Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm hade utpräglad folkbildande ambitioner, vilket framträder särskilt tydligt i de arrangemang man med jämna mellanrum anordnade. I samband med nya koloniområdets tillkomst ordnade föreningen föredrag i trädgårdsskötsel i respektive område. Dessa hölls av bland andra Enoch Cederpalm, Sigrid Hård af Segerstad och Stina Swartling. Bergianska Trädgårdens trädgårdsdirek-

tör Carl Florin ställde sina tjänster till förfogande, man ordnade även särskild handledning i plantering av fruktträd. 1916 tillsatte Stockholms stads livsmedelsnämnd en trädgårdskonsulent med uppdrag att ge lottinnehavarna goda råd i grönsaksodling med mera. Folkbildningsförbundet erbjöd sig att sända ut vandringsbibliotek i koloniområdena, vilket föreningen välkomnade – på villkor att litteraturen begränsades till trädgårdsskötsel, växtlära, naturvetenskap, natur- och reseskildringar samt poesi.

Från ideell verksamhet till en del i stadens organisation

Tiden från Anna Lindhagens första initiativ 1903 fram till omkring 1920 kan ses som koloniträdgårdarnas etableringsperiod i Stockholm. Under denna tid byggdes verksamheten upp. Företeelsen byggde ursprungligen på enskilda personers vilja och möjlighet att arbeta ideellt. Efter hand som intresset för kolonilotter ökade blev Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm allt fastare organiserad. De personer som deltog i verksamheten kunde få en mindre ersättning för sina insatser. 1918 bildades Koloniträdgårdsrådet med syfte att bland annat yttra sig rörande tillkomsten av nya koloniområden, granska planer och upplåtelsevillkor samt följa byggnadsverksamheten och tillhandahålla typritningar för alla koloniområden, alltså inte enbart de som anlagts av Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm.

Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm ansvarade för sina koloniområden fram till 1921 då Stockholms stad tog över verksamheten. Innan detta skedde hade kolonisterna fått rösta om koloniområdena skulle drivas kooperativt eller

Barnängens koloniområde 1915. Foto i Nordiska museets arkiv från Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

direkt av staden, båda lösningarna förekom därefter. Anna Åbergsson, som varit kassör i föreningen sedan den grundades 1906, verkade som föreståndare för koloniträdgårdarna från 1921 fram till 1932. Därmed fanns det en tydlig kontinuitet i verksamheten. Verksamheten följer ett förhållandevis vanligt mönster – privatpersoners ideella engagemang övergår så småningom i en kommunal verksamhet.

Koloniområden anlades inte enbart av Föreningen Koloni-

Barnängens koloniområde 2000.

trädgårdar i Stockholm. Några anlades i kommunal regi, andra av kooperativa föreningar eller andra sammanslutningar. Föreningen hade emellertid visst inflytande även över dessa då till exempel deras typitningar ställdes till stadens förfogande.

Koloniträdgårdsområdet Åkeshov är ett bra exempel på hur verksamheten kunde se ut och vidareutvecklas. Området började anläggas 1917 med lotter och lusthus helt i enlighet

med Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholms reglemente. Året därpå bildade kolonisterna en lokalförening som skulle tillvarata deras intressen gentemot Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm. Under de första åren ökade antalet lotter stadigt, men 1919 när första världskriget var över och potatisbristen inte längre akut gick koloniantalet ned något.

När Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm lämnade över verksamheten till Stockholms stad 1921 övergick området i kooperativ drift, lokalföreningen bytte samtidigt namn till Koloniföreningen Linnea u.p.a. Istället för att kolonisterna som tidigare hade individuella kontrakt på ett år i taget med Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm – som i sin tur arrenderade marken av Stockholms stad – kunde föreningen nu teckna kontrakt på betydligt längre tid direkt med Stockholms stad. Detta gav en annan säkerhet och koloniområdet utvecklades under de följande åren. En redskapsbod byggdes delvis om till en gemensam handelsbod, vidare anlades en festplats och en dansbana. Midsommarfiranden och andra festligheter var ett sätt att skapa gemenskap mellan lottinnehavarna och en viktig del av vistelsen i koloniområdena. Från 1920-talet blev det tillåtet att uppföra större kolonistugor, omkring 22 kvadratmeter. På grund av bostadsbristen kom en del av dessa att användas för åretruntboende, vilket egentligen inte var tillåtet. Detta koloniområde finns inte kvar, när Bromma började byggas ut under 1930-talet togs det i anspråk för bostadshus och vägar.

I början av 1920-talet gick koloniträdgårdsrörelsen in i en ny fas. Då kriget var över var livsmedelsbristen inte längre lika akut och följaktligen fanns det de som menade att koloniområdena inte hade riktigt lika stor betydelse längre. Flera

koloniområden hotades av rivning på 1930-talet med anledning av stadens expansion, en del togs in i stadsplanen, andra försvann. Anna Lindhagens bror Carl Lindhagen lade under 1920-talet och början av 1930-talet flera motioner med syfte att framhäva koloniområdenas betydelse i ett större samhällsperspektiv. De skäl han anförde för att så många koloniområden som möjligt skulle bevaras, eller att nya skulle uppföras som ersättning för de som togs bort, ligger mycket nära de Anna Lindhagen och hennes medarbetare hade framfört tidigare under 1900-talet. Ett argument som bland annat Anna Åbergsson framförde var att den ökade sundhet som varje koloninnehavare uppnådde samtidigt skulle minska stadens utgifter för sjukvård med mera.

Endast ett par av de äldsta koloniområdena har bevarats, däribland Söderbrunn, Eriksdalslunden och Barnängen. Värtan på Norra Djurgården och Fredhäll i Stadshagen finns däremot inte kvar. En del områden har minskat i omfång, andra bebyggdes med bostadshus eller fick lämna plats för gator redan omkring 1930. Å andra sidan har några ökat i omfång, däribland Söderbrunn som också fått ett extra starkt skydd eftersom det är beläget inom Nationalstadsparken. Koloniområden har tillkommit under hela 1900-talet och idag finns i Stockholmstrakten drygt 10 000 kolonilotter fördelade på omkring 150 områden. De har bidragit till att delar av staden har förblivit öppna och gröna, och deras betydelse för stadsmiljön och stadsbors möjlighet att i storstadens skugga odla frukt och grönsaker och njuta av den egna täppan kan knappast överskattas.